

ЕТНОКУЛЬТУРНІ КОМУНІКАТИВНІ ЛАКУНИ В МОВНОМУ АСПЕКТІ

Тетяна Бурдейна
Одеса

У статті представлено визначення своєрідності комунікативних лакун з точки зору етнокультурності. Зазначається, що передумовою виникнення комунікативних лакун можуть стати соціальні, політичні та економічні процеси, які відбуваються в суспільстві.

Ключові слова: етнос, міжетнічна комунікація, знак, лакуна, комунікативна лакуна.

На сьогодні особлива увага в освіті приділяється міжетнічній комунікації - обміну матеріальними та духовними продуктами культурної діяльності між етноспільнотами. Значний акцент робиться на правильному сприйманні інформації представниками різних етнічних груп. На своєрідність інтерпретації повідомлення впливає і наявність у лінгвосоціокультурній системі етносу певного відповідника, який дослівно передає реалію іншої культури. Відсутність такого еквівалента називається комунікативною лакуною (від лат. *lacuna* – заглиблення, впадина, провал, порожнина; від франц. *lacune* – пустота, розрив, пропуск, пусте місце). Термін лакуна був уперше введеним до наукового обігу канадськими лінгвістами Ж. Віне та Ж. Дарбальне, які визначили його як «явище, котре має місце всякий раз, коли слово однієї мови не має відповідника в іншій мові [10, 10].

У лінгвістиці енциклопедичним прикладом комунікативної лакуни для англійської мови виступає лексема рука. Оскільки в цій мові немає єдиного поняття «рука», воно позначається двома лексемами – «*hand*» (кисть) і «*arm*» (частина руки від кисті до плеча). Хоча в анатомії є поняття «*upper extremity*» – верхня кінцівка. А в корінних австралійців на позначення верхньої частини руки, її передньої частини, правої та лівої рук тощо існує безліч окремих лексем, проте єдине поняття «рука» також відсутнє.

Питання лакунарності розглядалось із різних точок зору такими дослідниками, як В. Белянін (з точки зору психолінгвістики), І. Стернін, Ф. Бацевич, Ю. Степанов, А. Леонтьєв, Ю. Сорокін, Г. Гачев, А. Вежбицька (з точки зору лінгвістики і культури), Т. Данильченко (з точки зору філософії й культури), Ю. Лотман (з точки зору культури) та багатьма іншими.

Метою нашої статті є визначення своєрідності комунікативних лакун з точки зору етнокультурності.

На сучасному етапі вражає цілий ряд лексем на позначення почуттів і відчуттів, які є лакунами для української мови. Кожна із них відображає унікальність власної споконвічної культури, філософію свого народу, етносу, дає змогу осягнути певні аспекти світогляду окремої спільноти, саме тому дослідження комунікативних лакун є актуальним. Актуальність дослідження етнічних комунікативних лакун полягає і в тому, що в сучасному інформаційному суспільстві відбувається постійна взаємодія різних етносів, культур, держав, які постійно обмінюються інформацією. Знаковий характер мови виходить на перший план, а отже, й успішна комунікація не можлива без правильної інтерпретації понять.

Кожен комунікативний акт несе в собі певний набір маркерів, серед яких особливу роль відіграють маркери етнокультурні. «Дві національні культури ніколи повністю не співпадають. Це витікає із того, що кожна складається із національних та інтернаціональних елементів» [3, 18-19]. «Філософія і соціально-гуманітарні науки в цілому виконують важливу соціальну функцію у суспільній свідомості – експлікацію і заповнення світоглядних лакун» [7]. Г. Гачев називає лакуни «задирками, котрі задираються в процесі міжкультурної комунікації» [6].

Ф. Бацевич виокремлює такі різновиди лакун, як екзоетнічна (міжмовна), ендеотнічна (внутрішньомовна), етнографічна (характеризується відсутністю певної реалії в культурі, яка є рідною для одного з комунікантів, але є характерною для культури іншого комуніканта), інтракультурна (відсутність відповідників на різних етапах в межах однієї культури), комунікативна (неможливість передати за допомогою мовних засобів певну комунікативну особливість у межах однієї лінгвокультурної спільноти),

контрасивна (відсутність лексичних відповідників у межах однієї мови внаслідок розчленування суспільства на субкультури) [2].

I. Стернін зазначає, що «якщо в одній із мов лексична одиниця відсутня, то говорять про наявність лакуни у цій точці лексичної системи цієї мови; у мові зіставлення відповідна одиниця стає безеквівалентною (тобто одиниця однієї мови не має відповідної одиниці в іншій мові)» [11]. Наприклад, у фінській мові є слово «*myötähäpeä*», яке означає відчуття сорому за здійснений кимось вчинок. Наявність цієї лексеми вказує на високі етичні норми фінів. Також існує безліч лексем на позначення стосунків, які є лакунами для української мови. Наприклад, у німецькій лексема «*drachenfutter*» означає маленькі подарунки, які приносить чоловік, котрий провинився. У бразильській португальській мові є слово «*cafune*» - ніжно проводити пальцями по волоссю коханої людини. Тагальці використовують слово «*gigil*», що означає бажання від надлишку почуттів ущипнути кохану людину. Ці лексеми вказують на яскравий спектр почуттів і їх відтінків у бразильців і тагальців, важливу роль кохання і стосунків. У тагальській мові також є слово «*nakakahinayang*» - відчуття жалю за вдалим моментом, коли ним не скористався; а у французькій – «*l'esprit d'escalier*» (дослівно – «дух сходів»), використовується для позначення влучної думки, яка прийшла вже після закінчення розмови; у російській мові відповідник можна передати за допомогою фразеологізму «хорошая мысль приходит опосля», проте і для російської і для української мов немає єдиної лексеми, щоб передати це поняття.

Такі дослідники, як С. Влахов та С. Флорін під поняттям лакуни розуміють певні реалії, як особливу категорію засобів вираження, тобто «слова і словосполучення, які називають об'єкти, що є характерними для життя (побуту, культури, соціального та історичного розвитку) одного народу і є чужими для іншого, котрі, будучи носіями національного і/або історичного колориту, не мають таких відповідників в іншій мові» [4, 55].

Отже, більшість лакун виникає у зв'язку із відсутністю еквівалентів в іншій мові. Проте деякі із них з'являються тому, що немає певної позначуваної реалії або відсутня потреба у використанні цього слова. Наприклад, у ескімосів існує близько 65 слів на позначення снігу, а у племені бавенда, яке проживає у південній Африці, є назви для кожного виду дощу, у японців – більше 40 позначень червоного кольору, албанці використовують 27 лексем для позначення вусів, проте в албанській мові немає жодної лексеми на позначення негативного значення в морській термінології.

Сенс етнічно маркованого поняття, яке виражене компактно (за допомогою одного слова), може мати в іншій мові описовий характер (виражатись кількома словами). Наприклад, український концепт «борщ» в англійській мові виражається описовою конструкцією із називанням його складових «суп із буряка». У мові тасманців зовсім немає слів для позначення таких якостей, як солодкий, гарячий, твердий, холодний, довгий, короткий, круглий. Вони заміняють їх описовими конструкціями порівняльного типу: «як камінь» – у значенні твердий, «як місяць» – круглий, додаючи до вербальної характеристики яскраве невербальне вираження. Кольори позначаються за допомогою цього ж способу аналогій і порівнянь, шляхом зазначення предмета за подібністю. А в багатьох корінних австралійців взагалі відсутні лексеми на позначення загальних понять, проте надзвичайно багато слів на позначення окремих предметів. Дослідник Аїр про австралійців зазначає, що «у них немає загальних слів, як дерево, риба, птах тощо, але є виключно специфічні терміни, котрі застосовуються для позначення кожної особливої породи дерева, птаха, риби». Леві-Брюль зазначає: «Було б марно шукати що-небудь подібне в європейських мовах». Одне з племен має, наприклад, особливе слово для позначення сонця, яке світить між двома хмарами, у іншого – є велика кількість термінів для номінації різних порід оленів, 20 слів для льоду, 11 – для холоду, 41 слово для позначення снігу і різноманіття його форм, 26 дієслів для позначення процесів замерзання і розтавання тощо [5].

Прикладом лакунарності є і відсутність еквівалента слову «переможу». Відповідно до чинного російського правопису, у цієї лексеми для першої особи однини відсутня форма майбутнього часу, проте, є майбутній час першої особи множини – «мы победим», другої особи однини та множини – «ты победишь», «вы победите», третьої особи однини та множини – «он/она/оно победит», «они победят». Як зазначає Оксана Зьобро, цей виняток демонструє зв'язок менталітету і мови росіян [8].

Відомий російський літературознавець, письменник і перекладач Григорій Чхартишвілі (Борис Акунін) пише: «Я вбачаю у цьому загадковому проломі 1) ознаку національного песимізму; 2) невіру у сили однієї окремо взятої людини, при чому не когось там («він» або «вона» запросто «переможе») і не колективу («ми переможемо», це без питань), а невіру особисто в себе. Тому пропоную ввести у вжиток слово «побежду», вдрукувати його у всі словники. І одразу ж після цього уяснити, що мені (а не комусь там) усе під силу, твердо повірити в персональне світле майбутнє і негайно почати перемагати» [1].

Відповідником до української лексеми «переможу» може частково бути російська лексема «одолею». Проте, ще у «Пространной русской грамматике» М. Греча (1830) і в «Російському правописі» академіка Я. Грота (1902) наявне слово «побѣжду». Таким чином, можна дійти висновку, що ця лексема зникла із вжитку близько століття тому. Змінились світоглядні позиції, внаслідок чого зникло з російського правопису слово «побежду».

«В японській мові є унікальне слово «кароші», що означає – «смерть на робочому місці від перевтоми». Українського, і не лише українського, відповідника йому нема. У французів є «*derive*» – безцільне блукання вулицями міста. У шведській мові «*gokotta*» – прокидання вдосвіта, щоб вийти на вулицю і послухати спів перших пташок. А чехи мають свій особливий варіант депресії «*litost*», «оспіваний» письменником Міланом Кундерою, який охарактеризував його як «болісне усвідомлення власної нікчемності». Що ж як не особливість менталітету відображається у поляків, у яких «*zazdrosc*» – це українською і «заздрість» і «ревність» водночас?» [8].

На нашу думку, до екзоетнічних лакун можна віднести і пестливі дієслова типу «кохатоньки», «цілуватоньки», «їстоньки», «питоньки» тощо. Адже «опещення» зазвичай властиве лише для іменників. Навіть для близької до української російській мові не властиво надавати пестливості дієсловам.

Проте, в українській мові «опестити» дієслова можна не лише за допомогою суфікса-оньк-. Можна використати цілий ряд суфіксів пестливості при творенні нових форм: «спатоньки» (-оньк-), «спатусі» (-ус-), «спатуні» (-ун-), «спатки» (-к-) та ін. Великий спектр такої суфіксації вказує на ніжність українців, бажання оберігати, опікати, піклуватися про когось. Проте, така лексика властива і для дитячого мовлення або мовлення дорослого по відношенню до дитини. Також різноманітність зменшено-пестливої суфіксації демонструє миролюбність і поступливість.

Яскравим прикладом комунікативної лакуни є лексема «бринить», адже дослівно її перекласти на іншу, наприклад, російську мову зі збереженням усіх відтінків неможливо. Цю особливість можна простежити на прикладі твору Миколи Куліша «Мина Мазайло»: «Мокій. А, «бринить». По-руському – «звучить». Та тільки одним словом «звучить» його перекласти не можна...

Рина. ...Ти ще, пригадую, сказав, що «бринить» – якесь надзвичайне слово...

Мокій (до Улі). «Бринить» має декілька нюансів, відтінків. По-українському кажуть: орел бринить. Це означає - він високо, ледь видно - бринить... Можна сказати - аеро бринить. А от іще кажуть: сніжок бринить. Це як випаде, а тоді зверху, в повітрі, ледь примітний такий, бринить... Або кажуть - думка бринить. Це треба так розуміти: тільки-тільки береться, вона ще неясна - бринить. Спів бринить. Це, наприклад, у степу далеко ледве чути пісню... (З гумором.) Губа бринить. Так на селі й кажуть: аж губа бринить, так цілуватися хоче» [9].

Отже, інколи одна лексема, крім прямого значення, може мати ще й безліч непрямих, які можуть бути як міжмовними, так і внутрішньомовними лакунами. Нам прикладі слова «бринить» можна простежити глибинну семантику вираження відтінків значення.

Інколи кілька не пов'язаних між собою в одній етнокультурі понять можуть виражатись однією лексемою в мові представників іншої етнокультури. Наприклад, такі українські поняття, як «олія», «олива», «масло», «мастило» російською передаються лише одним поняттям – «масло». Аналогічним є і комунікативна лакуна «ячейка» (рос.), яка в українській мові містить цілий ряд не пов'язаних між собою понять: «вічко», «чарунка», «комірка», «осередок», «ланка». Таке явище відбувається як результат

відсутності у представників однієї з етнокультур ряду асоціацій, які можуть бути викликаними внаслідок різних соціально-культурних факторів.

Для сучасної постмодерністської літератури характерними є багатозначні назви творів, які є лакунарними для інших мов, тобто при дослівному перекладі втрачається одне із значень, а прямого відповідника, який передавав би одразу усі відтінки значення – немає. Наприклад, назва роману Люко Дашвар «Мати все», яку складно перекласти навіть на близьку до української російську мову, адже лексема «мати» тут має одразу два значення: 1) жінка стосовно дитини, яку вона народила (іменник); 2) вживається на означення того, що комусь належить що-небудь, є його власністю; володіти чимось, посідати щось (дієслово) [11, 647].

«Зазираючи в нетрі стосунків мови і народу, виникає питання з розряду, що було першим – курка чи яйце. Кожна мова стала такою, а не іншою, під впливом ментальних особливостей нації, чи менталітет формується під впливом мови? Та, як не крути, мова і менталітет живуть в одній зв'язці, як сіамські близнюки. Глибше зрозуміти, що ж ховає в собі мова, допомагає етнопсихолінгвістика – галузь лінгвістичної науки, що як головний чинник формування психіки етносу розглядає вплив мови, яка накопичує і відбиває його історичний досвід. У її центрі – цікава, хоч часом і суперечлива гіпотеза лінгвістичної відносності (гіпотеза Сепіра - Уорфа) – концепція, розроблена в 30-х роках ХХ ст., згідно з якою структура мови визначає мислення і спосіб пізнання реальності» [8].

Зачасту лакунарність виникає у зв'язку з тим, що різним етнічним групам властиві різні світоглядні позиції. Відсутність взаємопорозуміння між представниками різних етносів залежить від ідіоетнічності їх народів. Наприклад, для японців характерним є використання пасивної форми дієслів, оскільки для менталітету цього народу не властиво приписувати собі роботу, яку виконала інша людина. А українці використовують цю форму дієслів, лише тоді, коли головну роль виконує предмет або особа, на яку спрямована ця дія, а не той, хто виконує її. «Окремим східним мовам і діалектам притаманна відсутність умовного способу – чим не ключ до розуміння східної філософії, сприйняття дійсності такою, як вона є, не гадаючи що, аби та якби» [8].

До етнокультурних комунікативних лакун варто віднести і так звані поведінкові кінесичні лакуни. Адже цілий ряд жестів у різних культурах має відмінне трактування. Невербальні «знаки» прочитуються по-різному, що й стає наслідком збою у передачі інформації. Як приклад – кивання головою у болгар вказує на незгоду, а повороти із сторони в сторону на згоду, що є протилежним для представників інших культур.

Таким чином, комунікативні лакуни є первинною ознакою етнокulturності, а сутність такого явища, як лакунарність, на наш погляд, виходить як і з семіотичного характеру мови в цілому, так і з розуміння слова як мовного знаку, який має як ідеальну, так і матеріальну сторони. «В плані вираження слово – лексема, у плані змісту – семема. Під лексемою, таким чином, варто розуміти лише звукову оболонку слова, під семемою – її зміст» [13, 30]. Тобто лакуни є своєрідним відображенням ідіоетнічних рис етноспільноти.

Можна зробити висновки і в тому, що комунікативна лакуна може бути абсолютною, тобто слово на її позначення є характерним лише для певного етносу, в той час, як для всіх інших культур це ж поняття потребує описових конструкцій. В іншому випадку певне поняття може бути лакуною для одного етносу, проте не бути нею для іншого, тобто мати прямий відповідник.

Отже, поняття лакунарності по-різному розуміється з точки зору семіотики – це позначуване при відсутності позначуваного як однослівного найменування, у мовному аспекті з точки зору комунікації – це природна відсутність прямого еквіваленту певній лексемі, тобто прогалина у семантиці мови, відсутність номінації комунікативно важливих понять, які обумовлені специфікою розвитку етносу, впливом таких екстралінгвістичних факторів, як звичаї, традиції, культура, історичні умови. Перспективи вивчення лакун не лише на рівні лексем, а й на рівні когнітивних форм (концептів, фреймів, сценаріїв тощо). Таким чином, передумовою виникнення комунікативних лакун можуть стати соціальні, політичні та економічні процеси, які відбуваються в суспільстві. Відмінність у побуті представників різних етносів побуту, умов проживання, системи досвіду, а в наслідок цього і світогляду є основними чинниками виникнення комунікативних лакун, внаслідок чого реципієнт сприймає текст іншої

культури через призму власної етнокультури, що і стає причиною відсутності взаємопорозуміння.

Література:

1. Акунин Борис. Любовь к истории : блог Бориса Акунина [Электронный ресурс] / Борис Акунин. – Режим доступа : <http://borisakunin.livejournal.com/7126.html>.
2. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації [Электронный ресурс] / Флорій Сергійович Бацевич. – Режим доступа : <http://terminy-mizhkult-komunikacii.wikidot.com>.
3. Верещагин Е. М. Язык и культура : Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. - М. : Рус. язык, 1990. – 247 с.
4. Влахов С. Непереваемое в переводе / С. Влахов, С. Флорин. - М. : Высш. шк., 1986. – 416 с.
5. Выготский Л. С. Этюды по истории поведения: Обезьяна. Примитив. Ребенок [Электронный ресурс] / Л. С. Выготский, А. Р. Лурия. – М. : Педагогика-Пресс, 1993. – 224 с. – Режим доступа : http://scepsis.ru/library/id_1274.html.
6. Гачев Г. Д. О национальных картинах мира / Г. Д. Гачев // Народы Азии и Африки. - 1967. - № 1. – С. 77–92.
7. Данильченко Т. Ю. Философский и теоретико-культурный аспекты : автореф. дис. ... доктора филос. наук : 24.00.01 / Данильченко Татьяна Юрьевна. – Краснодар, 2010. – 47 с.
8. Зьобро О. Лише українці вміють «їстоньки» й «кохатоньки». А росіянин сам не «победит» [Электронный ресурс] / О. Зьобро // Високий замок. – 2012. - Режим доступа : <http://www.wz.lviv.ua/articles/102240>.
9. Куліш М. Мина Мазайло [Электронный ресурс] / М. Куліш. – Режим доступа : <http://www.parta.com.ua/stories/view/38>.
10. Муравьев В. Л. Лексические лакуны (на материале лексики французского и русского языков) / В. Л. Муравьев. - Владимир, 1975. – 96 с.
11. Словник української мови : у 11 т. — Київ : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 4 - С. 647–648.
12. Стернин И. А. Лексическая лакунарность и понятийная безэквивалентность / И. А. Стернин. - Воронеж, 1997. – 18 с.
13. Стернин И. А., Флекенштейн К. Очерки по контрастивной лексикологии и фразеологии : учеб. пособие : в 2 ч. / И. А. Стернин, К. Флекенштейн. - Halle, 1989. – 120 с.

В статье представлено определение своеобразия коммуникативных лакун с точки зрения этнокультурности. Отмечается, что предпосылкой возникновения коммуникативных лакун могут стать социальные, политические и экономические процессы, которые происходят в обществе

Ключевые слова: этнос, межэтническая коммуникация, знак, лакуна, коммуникативная лакуна.